

Л.П.Перфільєва,
П.В.Дячук,
А.А.Яценко

СУТНІСТЬ САМООЦІНКИ, ЇЇ СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ В ОСОБИСТІСНОМУ РОЗВИТКУ

Значущість і актуальність обраного дослідження підтверджується рядом протиріч між необхідністю формування самооцінки дітей у спілкуванні і слабкій підготовці вчителів до цієї діяльності, виявлених нами в результаті аналізу педагогічного досвіду школи; потребою педагогів опанувати сутністю самооцінки в молодших школярів під час навчальної діяльності і недостатнім відображенням її у змісті навчальних дисциплін; значним потенціалом (який постійно розвивається) спільної навчальної діяльності і недостатньою розробленістю її технології при формуванні адекватної самооцінки особистості.

Виявлення самооцінки як вміння об'єктивно оцінювати особливості особистості і її діяльності є доволі складною проблемою.

Аналіз наукових робіт показує, що зміст поняття „самооцінка” в розумінні деяких авторів багато в чому збігається. В більшості досліджень самооцінка представлена як особлива галузь психічного, як центр свідомого „Я”, з якою ототожнює себе особистість. Самооцінка пов'язується з рівнем домагання і включається в структуру потреб людини. Це саморегуляція, яка визначає напрямок і рівень активності людини, її ставлення до світу, людей, самого себе і, в кінцевому результаті, вершина її досягнення [8].

Можна виділити декілька аспектів аналізу самооцінки, розглянемо історико-філософський і психологічний.

Історико-філософський аспект.

Людське „Я” – явище історичне. Усі поняття і терміни, якими людина себе визначає, як і критерії її самооцінки, відповідають конкретній культурі. Можна сказати, що поняття „самооцінка” є варіантом уявлень про людину, властивих даній культурі [4].

Поява поняття „самооцінка” бере свій початок далеко в минулому, в античності. Багато філософів і істориків стверджують, що якраз у Греції людина вперше почала відкривати свій внутрішній світ.

Середньовічне мистецтво та філософія не фіксували увагу на своїх відмінностях від інших, вони прагнули прокласти „шлях з простору зовнішнього світу у внутрішній простір людського пізнання”, „не блукай зовні, але ввійди в середину себе”.

Починаючи з епохи Відродження, ставлення до проблеми самопізнання і самооцінки змінилося. Леонардо да Вінчі говорив про те, що „людина є моделлю світу”. Самопізнання він розглядав як компонент самовизначення.

У європейській філософії XVII – XVIII ст. самооцінка є складовою більш широкого питання про те, в чому полягає особистість. Вона цікавила

філософів переважно у двох аспектах: яка цінність особистості та засіб її самореалізації.

Виходячи з проведеного аналізу, можна сказати, що у Декарта самооцінка – абстрактний суб'єкт пізнання; у Локка – внутрішнє почуття; у Юма – сукупність змінюючих один одного самовідчуттів; у Фіхте – загальний суб'єкт діяльності; Кант зв'язував самооцінку з моральним ідеалом; Гегель розглядав самооцінку як підвищення від одиничного до загального; Фейєрбах відновлював у правах почуттєво-тілесну природу „Я”, підкреслюючи одночасно його діалогічність; Маркс ставив індивідуальне „Я” у зв'язок з конкретним процесом життєдіяльності індивіда, а через нього – з усією сукупністю суспільних відносин, продуктом та суб'єктом яких є індивід. „Я” ставало вузловою точкою перетворення соціального в індивідуальне та навпаки [1].

Психологічний аспект самооцінки. В працях багатьох дослідників (Б.Г.Ананьєва, Л.І.Божович, І.С.Кона, К.Р.Роджерса, А.В.Захарової та ін.) самооцінка представлена як особистісна освіта. Існує декілька напрямків трактування природи самооцінки: самооцінка – як показник ступеня задоволення собою (Р.Мейлі), самооцінка – як фіксація результату пізнання себе (І.І.Чеснокова) і т. ін.

У молодшому шкільному віці самооцінка формується передусім під дією навчання і залежить від оцінок учителя. В дослідженнях виявлений зв'язок самооцінки з рівнем сформованості у молодших школярів учбової і пізнавальної активності [3].

У реальному житті людини самооцінка функціонує як на свідомому, так і несвідомому рівнях. У міських та сільських дітей раннього шкільного віку вона виявляється на несвідомому рівні і є прямим відображенням оцінок оточуючих.

Становлення самооцінки психологи пов'язують з проявом у дитини таких почуттів, як компетентність, власна гідність, впевненість у собі, з розвитком потреби у знаннях. Особлива роль у формуванні самооцінки у дітей відводиться вчителю: відмічається, що позитивною вона стає тоді, коли формується в умовах схвалення особистості дитини з боку педагога, прояв до неї щирого тепла та участі.

Психологи розглядають самооцінку як психічну систему, яка функціонує на різних рівнях. Людина виступає для самої себе як особливий об'єкт пізнання. Пізнання себе включено в ще більш широкий процес пізнання зовнішнього світу і здійснюється в неперервному взаємовідношенні людини зі світом. Як складне психологічне явище самооцінка не може бути ізольованою від усіх інших проявів психічного життя людини: вона пов'язана з її мисленням, пам'яттю.

Одним із завдань нашого дослідження є визначення структури самооцінки та її функцій у розвитку особистості молодшого школяра.

Виходячи з аналізу психолого-педагогічної літератури, можна виділити такі функції самооцінки: мотиваційну, орієнтаційну, регулятивну і рефлексивну.

Мотиваційна функція самооцінки виявляється у вигляді мотивів, цілей, ідеалів, які виражають причини діяльності особистості [7].

Орієнтаційна функція. Успішна орієнтація школярів у системі самооцінки неможлива без знання норм і еталонів самооцінки.

Регулятивна функція самооцінки полягає в мобілізації людиною своїх сил, реалізації прихованих можливостей, творчого потенціалу.

Рефлексивна функція самооцінки виявляється не тільки в знанні і розумінні суб'єктом самого себе, але й у з'ясуванні того, як інші розуміють „рефлексуючого”, його особистісні якості.

Аналіз теоретичної літератури показує, що в науковій літературі не існує єдиних позицій щодо розгляду структури самооцінки. Спільним для окремих авторів є виділення когнітивного та емоційно-ціннісного компонентів.

Взаємодія когнітивного та емоційного компонентів можлива в таких варіантах: високий рівень розвитку когнітивного компоненту може виявлятися як і в адекватно високому задоволенні собою, так і неадекватно низькому. Але при цьому зберігається рефлексивно критичне ставлення особистості до себе [2].

Власна самооцінка є відображенням того, як суб'єкт оцінює свої якості, вчинки, дії, здібності і можливості, які можуть мати як ситуативний, так і стійкий характер [9].

Узгодженими є погляди психологів щодо визначення природи самооцінки. Її розглядають як змінну, що відображає загальне позитивне або негативне ставлення особистості до себе. На думку К.Роджерса, самооцінка є власне не стільки оцінкою, скільки стилем ставлення до себе, загальною життєвою установкою. Згідно поглядів У.Джемма, самооцінка може виявлятися у вигляді задоволення і незадоволення собою. Задоволення особистості собою відображає високий рівень її самоповаги. Самоповага – важлива умова продуктивної активності особистості, яка веде до реалізації її творчого потенціалу (Р.Бернс). Така позиція не залишає у внутрішньому світі людини місця критичному ставленню до себе, незадоволеності собою як джерелом виникнення потреби в самовдосконаленні.

Базуючись на проведеному теоретичному дослідженні, можна запропонувати структуру, яка включає такі компоненти: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, практично-діяльнісний.

В основу когнітивного компоненту покладено знання людини про себе, вони можуть бути ситуативними і стійкими, позитивними і негативними.

Мотиваційно-ціннісний компонент характеризується позитивним ставленням до процесу самооцінювання, потребою пізнання власного „Я”, його позитивних і негативних характеристик, прагненням досягати успіху в спільній діяльності. В молодших школярів у процесі самооцінки виділяють мотиви уникнення покарання, розуміння сутності процесу самооцінювання.

Практично-діяльнісний компонент включає в себе систему вмінь самооцінювання. Вони визначаються за критеріями, у відповідності до яких

діти оцінюють свої позитивні і негативні якості, здібності та діяльність у групі.

Таким чином самооцінка являє собою складний за своєю психологічною природою феномен. Вона пов'язана численними зв'язками і відношеннями з усіма психічними утвореннями особистості.

Становлення самооцінки в молодшому шкільному віці є менш дослідженим, ніж у дошкільному і юнацькому. З'ясовано, що самооцінка залежить від соціально-значущих обов'язків учнів у школі. Вона не завжди є об'єктивною, оскільки у процесі оцінювання, виявляючи результати власної діяльності, дитина схильна до їх переоцінки (Б.Г.Ананьєв, Л.І.Божович, А.І.Ліпкіна).

Формування самооцінки в молодшому шкільному віці пов'язане з включенням дитини в систематичний процес навчання. Вона ускладнюється за своїм змістом і формами у процесі спілкування з дорослими і однолітками. Молодший школяр постійно знаходиться в ситуації оцінювання всіх його дій. Це формує в нього вміння розуміти і враховувати під час самооцінювання позицію іншого, в нього з'являються реальні уявлення про свої здібності.

Отже, молодший шкільний вік сприяє формуванню самооцінки. Це пов'язано з ростом пізнавальних можливостей дитини, підвищенням її зацікавленості до себе і здатності до самостереження.

Зростає критичність дитини по відношенню до себе. Становлення самооцінки в цей період характеризується суперечливістю: збільшується її стійкість або вона функціонує як менш стабільна.

У визначенні основних умов формування самооцінки виділяють такі фактори: спілкування з навколишніми і власну діяльність дитини [6].

У маленької дитини самооцінка виявляється у відчутті власної відокремленості, коли дитина бачить обличчя матері і усвідомлює, що це – інше, „не я”. Психологи називають це самовиділенням. У подальшому ця самооцінка наповнюється змістом, залежно від дорослих, від їх оцінки, успішності чи неуспішності дій дитини, загальної атмосфери навколо дитини. Все це може привести до виникнення почуття власної цінності. Важливим завданням формування самооцінки є розвиток у дітей диференційованих, глибоких і точних знань про себе, вміння використовувати різні характеристики під час оцінювання себе, адекватно розуміти зміст оцінюваних якостей. Необхідно також учити їх самостійно і аргументовано оцінювати свої можливості, вміння і якості, з власної точки зору та точки зору інших людей; точніше, адекватніше і стабільніше оцінювати свої знання та вміння, які проявляються в навчанні і праці. Великі можливості для формування в дитини цих здібностей представляє її діяльність, яка має творчий характер.

Водночас може у дитини змінюватися позиція по відношенню до себе: „бачення” своїх достоїнств і недоліків знімає рівень задоволення собою. Так формується обережна самооцінка як своєрідний механізм захисту, внутрішньої готовності до отримання не тільки позитивних, але й критичних

оцінок. Ця внутрішня готовність підстраховує дитину, знімає емоційні бар'єри, попереджає афекти.

Недостатній розвиток знань про себе та їх неточність роблять дитину беззахисною перед негативними зовнішніми оцінками. Вона приймає їх на віру, що іноді призводить до розвитку негативного ставлення до себе та блокує її активність.

Визначення адекватної самооцінки залежить від зовнішньої оцінки, оцінки вчителів, батьків, однолітків. Спільна оцінка і визнає ту загальну думку про дитину, яка часто визначає її долю.

Тому чи не краще дитині самій навчитися визначати свої можливості і оцінювати свої досягнення? Досягати адекватної самооцінки – це значить безперервно піддавати вдумливому аналізу свою роботу і її результат, свої промахи і досягнення, вчинки і відношення, мотиви поведінки. Під адекватністю розуміється відповідність самооцінки реальним проявам суб'єкта. Прийнято вважати, що адекватна самооцінка – найбільш позитивна, оскільки вона є необхідною умовою розвитку особистості, а неадекватна – є причиною конфліктів як із самим собою, так і з навколишніми.

Як проходить процес самооцінювання? В одних цей шлях скоріше простий, ніж складний. В інших самооцінювання – процес складний та болісний. Факти можуть бути такими ж простими, але оцінюються вони з різних сторін, з врахуванням таких факторів, як успішність діяльності, емоційна атмосфера у сфері спілкування, думка інших. Деякі діти передбачають можливість несподіваних поворотів у ситуації, змін у матеріалі і засобах діяльності.

Самооцінка може проявлятися у двох формах – загальній і частковій.

Загальна відображає ставлення особистості до себе, її загальну життєву установку. З самооцінкою пов'язана самоповага до себе. Не менш важливим є те, що загальна самооцінка визначає ставлення до інших, проявляючись у вигляді гордовитості, зазнайстві, або навпаки – в повазі і доброзичливості.

Часткова самооцінка відображає оцінку людиною своїх конкретних якостей, вчинків, фізичних даних і може мати для людини різну значущість. Так, вона торкається головних ліній її життя і тому гостріше переживається, інша належить до яких-небудь другорядних, і тому навіть негативні оцінки у цих сферах можуть бути байдужими для особистості. Наприклад, для жінки-матері важливо, правильно чи неправильно виховує вона своїх дітей, а вміння співати чи малювати, якщо це не пов'язано з її роботою, менш актуальне. Геніальний художник може виявитися поганим батьком, але це не відобразиться на його професійній оцінці.

Аналіз літератури свідчить, що процес оцінки своїх можливостей, себе, свого місця серед інших людей є важливим фактором формування особистості молодшого школяра. Історико-філософський аспект аналізу дозволяє виділити такі функції розвитку самооцінки: мотиваційну, що містить усі види спонукань: мотиви, прагнення, ідеали, цілі, усвідомлене прагнення до дії; орієнтаційну, що розглядає походження самооцінки як результату порівняння бажаного з існуючим, в ситуації самооцінювання

необхідна актуалізація дитиною знань різних варіантів її поведінки; регулятивну, що характеризується свідомим саморегулюванням своєї поведінки.

Вищезазначені функції дали можливість встановити такі структурні компоненти самооцінки: когнітивний та мотиваційний. Основу когнітивного становлять знання людини про себе. Формування його зумовлюється рівнем сформованості в суб'єкта гностичних здібностей. Мотиваційний компонент характеризується позитивним ставленням до дії процесу самооцінки, передбачає систему самооцінювання і характеризується здатністю дитини диференціювати ознаки своїх позитивних і негативних рис характеру.

Список використаних джерел

1. Аврелий М. Наедине с собой. Размышления. – М., 1914. – 102с.
2. Бернс Р. Развитие Я – концепции и воспитание. – М., 1986. – 422с.
3. Захарова А.В., Андрущенко Т.Ю. Особенности формирования оценки и самооценки в младшем школьном возрасте // Новые исследования в психологии. – 1981. – № 2. – С.72-74.
4. Кон И.С. Открытие „я”. – М., 1978. – 367с.
5. Липкина А.И. Самооценка школьника. – М.: Знание, 1976. – 64с.
6. Пеньковська Н. Роль самооцінки у формуванні особистості дитини // Початкова школа. – 2002. – № 10. – С.5.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. М., 1946. – 704с.
8. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (основные положения, исследования и примечания). – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 608с.
9. Чеснокова П.П. Проблема самосознания в психологии. М., 1977. – 143с.